

Інтерв'ю з Михайлом Макаровичем Чужуком, Леонтієм Михайловичем Чужуком

Інтерв'юєри: І.М. Майданець, Р. Кушнірук, Г.С. Марчук, С.М. Чужук.

Респонденти: Михайло Макарович Чужук, 1931 р.н., Леонтій Михайлович Чужук, 1951 р.н.

Дата і місце: 12 березня 2013 р., с. Озеро Ківерцівського району Волинської області.

Транскрипт інтерв'ю: Іраїда Майданець.

М.М. Чужук [далі – М.Ч.]:

[Спочатку розповідає про свої проблеми].

Прийшов указ як по хатах. Багацько циган плакали. Він привик до тої циганської життя. Він вирос в тих корчах. Зараз якби сказали для мене, то поїхав би.

І.М. Майданець [далі – І.М.]: А тоді де Ви були?

М.Ч.: Я жив в Чорнижі. Там мій батько жив. Там моя мати жила. Ми не кочували. Батько коваль був, був коваль дуже крепкий, дуже хороший.

І.М.: Як його звали?

М.Ч.: Макар.

І.М.: А по-батькові?

М.Ч.: Омелянович. він робив таку роботу, що як я оце був у Чорнижі, сільську раду ходив брав справку, бо я йшов на пенсію. То сказав приведи людей, тих які мене знали, батька мого і каже подпишуться, то й дамо. Його батько з нами тако жив. Не батько, дід. Ну я пішов туди і каже: дядьку кажу. знаєте, Макара-цигана. О, то каже, самий ліпший друг був. Зара його сокира як сто рублів віддав за неї. То самий ліпший друг був ми всі його уважали. Робив на совість і з людьми ніколи не спорив, як і я не спорю, я в Прилуцьку жив, я поставив хату, а там дали мені хату в городі. На 33-ьому. Ну шо, біда. Пенсію получав маленьку. То я взяв ту продав та й сюди перейшов.

І.М.: А у війну де ви були?

М.Ч.: В Чорнижах.

І.М.: А як вам там було тоді?

М.Ч.: Ну що, батько був, то було добре. 10 років батько робив для фронту.

Л.М. Чужук [далі – Л.Ч.]: У Ковпака робив.

М.Ч.: Кував коні, робив вози як воно. На коні ції всьо робив. Прийшли люди, кажуть: ми чули. батьку, що ви на фронт робите. Каже так. ну дійствительно не робіть, знаєте, батьку. воно не треба. Ну шо, як скажете. Ну добре, ходіть? то неаш начальник поговорить з вами, то й підете в хату. як пішов. то на цю пору пішов. А як нас було 4 дівчат. і три хлопці. брат був старший. Пішов до людей корови пасти. Вони були віруючі. Вони мене шкодували так, як свого сина.

І.М.: і батько не знаєте де?

М.Ч.: Німці були, то ми втікали в ліс. раз приїхали були Ціла підвода приїхали до хати. ми з батьком сиділи. батько кував і ще дядько один. вони прийшли, стали говорити. Кажуть, куєте? Так, так. поговорили, пося прийшов председатель. Там вже немецькі були. Кажуть, дядько робочий.

Але як бачим: їдуть, то куда? в ліс. Ночували у лісі, страдали. Хто мав тоді обувку яку? От мати намотає на ноги шматку, обвяже ноги і тікаємо, так мороз був.

І.М.: І ніших ромів німці били?

М.Ч.: Тільки чули, що роми, то зразу від малого до старого вистрілювали. Немців було. Прибігла ночью до нас до хати жидівка, а зима, мороз. А було так, що коли хтось переховує жидів, то всіх виб'ють. Замети, Мати взяла велику хустку, каже: «Нате, на тобі хліба і яко тако недалеко ліс». Мороз, сніг і вона побігла. Рано, бачать, ведуть уже. Там немці ловили в лісі. Чи українці – на них казали суловці. Отаке життя було. Ми віруючі люди, я ходжу вже 10 років на собраніє. В мене книжка лежить, Біблія. Всьо пройде, земля і небо, а слово Боже не пройде. Привели до

німця. А там був старший німець Альберт. Приїхали. Всі побиті хати там, дали хату в Колках. Хлопці ті що були, то вони робили аеродрома і вони осталися так. Мав кульбу а таку золотую, то він приїждзжав туда, то там поліція польська. Якщо цигана забрали, каже, що вкрав.

І.М.: В Маяках був колись, на нього казали «барон».

Л.Ч.: А життя наше яке було? То собаче життя. То собака в доброго хазяїна. лучше жив, як ми. Вот пойміть дітки маленькі. Комарі заїдають. А так що ми мали? Нічого не мали. Шатро то яке було. Якщо дощ або вітер, дощ мочить, то шатра нема. Мені було 8 років. Дощ мочить дітей, діти бігають.

[Далі йде розповідь про інші події].

Л.Ч.: Був в Годомичах. Якось розмовляв з руським. Кажу йому... що по три дні були голодними. «Ти что? – каже, – як так бути голодними»? Не вірить. Така наша жизнь була.

І.М.: Як Ви рятувалися в лісі?

М.Ч.: Ну де ж? Жінка піде, попросить в селі, люди щось дадуть.

І.М.: А все одно, трималися, трималися, виживали.

М.Ч.: А як же, ми одне одного уважали. Зара я йду десь в городі, то хлопці циганські чи дівчата, вони голову відвернули. Побачили, зазналися, загордилися.

Г.С. Марчук [далі – Г.М.]: А звідки тут цигани?

Л.Ч.: З Білорусії були цигани, теперка дуже багато було циганів з Тернополя. Дуже багато було циганів з Новоград-Волинського і наші були цигани скрізь. Отак общалися.

Г.М.: Але було у Вас так. От Ви поїхали кудись, а звідти ті приїхали на їхню територію, а вони вигнали?

Л.Ч.: Не, де?

Г.М.: Тобто ви між собою нормально спілкувалися.

Л.Ч.: Ну знаєте, раньше було як. Батько хай скаже. Зимували по хатах.

Г.М.: Приймали люди?

Л.Ч.: Приймали.

Г.М.: Тобто, між нами ненависті не було.

Л.Ч.: Не, не, не було.

Г.М.: А відносно мови. Ви розмовляєте ще циганською?

Л.Ч.: Я розумію, але не розмовляю.

Г.М.: Не говорите.

[Розмова про мову].

І.М.: На Волині які цигани? Сервські? Чи які?

М.Ч.: На Волині українські.

Л.Ч.: Серви.

М.Ч.: Да, серви. В Маяках живуть литовські цигани.

Р. Кушнірук [далі – Р.К.]: А як можна відрізнити литовських від українських?

Л.Ч.: Вони розмовляють з акцентом, включають литовські слова.

Р.К.: А буває в циган різна мова?

Л.Ч.: Да, але ми всіх розуміємо. Ви знаєте, що у Києві був с'їзд ромів. Зібралися цигани з 120 країн. Всього у світі є 62 млн. ромів. З них – 42 млн в Індії. На Волині – більше 5 тис.

І.М.: А до війни ви жили стало? Батько, кажете, був ковалем?

М.Ч.: Батько був із гміни Кошара Ковельського району. Не знаю, чи воно зара є, і як воно називається. Мати його була німка. З німецьких циганів вона була. А вона померла, то йому було десь 24. Там один циган взяв його, батька мого і так глядів. Вже теперка і пішов на війну. Був в армії теї польської і взяв жінку. Пожив десь років шість сім, вона померла і вже тоді взяв мою матеру. 4 дівчини і три хлопці. Вже десь років 15, як мами нема.

І.М.: А з Вашої родини когось німці вбили?

М.Ч.: Ну хто... як Вам сказати... Сестру забили.

І.М.: Сестру. А як її звали?

М.Ч.: Анися. Дитинка у неї була, три недільки. Її забили, а чоловіка її не зачепили. Він у хаті теж був. Дитинку забрала сусідка. Матері моїй переказали, то вона її забрала і так вона її вигляділа. Брата Макара, десь він поїхав в Росію і там забили німці.

І.М.: А коли ви перестали кочувати?

М.Ч.: В [19]56 році.

Л.Ч.: В Полтавській області вбили Макара. Прийшли німці в хату до Анисі, на порозі зразу застрелили. Приходять, дитина три недільки маленька. А чоловіка її не зачепили.

Л.Ч.: Він в натурі був в хаті, але його не вбили.

І.М.: Інші нам розказували, що німці вбивали не всіх, але якщо вони були ковалями, працюючі, то і їм життя зберігали?

М.Ч.: Ми то втікали, я ж вам кажу. Якщо їдеш, бачиш, що німці десь їдуть, то втікаєш у ліс. Діти, всі в ліс. А якщо заїхали в село, в Чорнижі там було, така школа була велика. Туда як приїхало їх не знаю, скільки – армія. В'їжджали возами, кіньми, машинами, то приїжають до нас до хати, а тато коваль, то не вбивали німці.

Л.Ч.: Якщо німці табір побачать, то зразу обложили, побили всіх і до свіданія.

С.: А саме більше циган побили там, у кам-каш.

М.Ч.: В Ковелі там є гора. Польська гора. Там жиди і цигани поховані. Там дуже багацько їх побили. Там є гора. Табор там був, всіх загнали їх туди. багацько людей. Жидів було там тисяч дві. Їх теж забили.

Л.Ч.: Там табор був великий. Під Ковелем. Під Ковелем це було, всіх циган согнали, оце наших волинських циган, скільки є. Согнали десь, коли б Вам не збрехати, десь більше як сто з лишнім подвод було согнали. А наш був такий циган, звався Степан Губатий – так прозвали його, називали так його. Ну й то поставили німці один ряд євреїв, другий ряд євреїв, третій ряд поставили вже циган, наших, волинських. А той, значить, був Степан Губатий, що я Вам говорю, знав, такий, що його пани при Польщі запрошували на беседи. Ви знаєте. Башковитий був. Почав говорити, кричати німецькою: дайте мені старшого.

М.Ч.: По-німецьки.

Л.Ч.: Він виходить каже, як з тим старшим почав говорити, він тоді що робить. Каже, що хоча би відійти. Ну як вони відійшли ніби то як циганам сказав відійти. Ну, наприклад, як вони відійшли, стояв віз, подвода, там було в його ковадло, міх, вся снасть була на ньому. Він підходить, бере за заднє колесо, бере розвертає коня як на Луцьк. То як побачив німець і каже до свого другого німця по-німецьки: візьми воза розверни, постав коня, як на Ковель. Той німець пішов, став подимати, раз подняв, другий раз подняв, бачить, що не може подимати. Німець взяв арапу і давай його арапою, того німця, а до нього підійшов, каже: «Степан гут! Гут!». Німець написав розписку, як буде їхати з Ковля сюда на Волинь, його німці як зупинять, тій табор, то щоб не трогали. Отак вони спаслися. Дав таку бумагу, що їх німці пропускали, ото наші цигани. Ото наші всі цигані, що на Волині є, отак вони спаслися...

І.М.: То їх не розстріляли, так?

М.Ч.: Нє, нє.

Л.Ч.: Ну в нас тут в Камінь-Каширську. Там пам'ятник такий стоїть.

М.Ч.: Председатель, школа стріла, хор був. Ми прийшли і не знаємо, як там, що там. Кажуть, вибили німці.

С.: А другі кажуть, що не німці.

Л.Ч.: Ще одна вкраїнка спасла хлопця і спасла дівчину. Як стріляли, баби Митки сестра була маленька. То як стреляли, то мати лягла на неї та й тако руку.

Г.М.: А хлопець хто був?

Л.Ч.: Коля. Нам сказали люди, що тут Танін чоловік казав: не вірте.

М.Ч.: Якщо вбивають, то вони бандити. Теї циганки, що врятувалася, вже нема. Я питався у людей, чи вона є та жінка, що хлопчика забрала, то я до неї перейдуся. Каже, нема, померла.

І.М.: Казали, що на могилу приходили до неї.

М.Ч.: Ми приходили, всі приходили до баби Федори.

Л.Ч.: Там ще дед підходив в таких годах чи старше.

С.: Вже нема ж того деда.

Л.Ч.: Казав той дід, що потім у селі звозили трупи і дві неділі там земля ходила.

С.: Там два табора з'їхалося якраз : наші і білоруські.

Г.М.: А про хутір Циганку ви нічого не знаєте?

М.Ч.: Нє, нічого не чув.

Л.Ч.: Кладбище було під Небіжкою, під лісом. А от вот у Мар'янівці. Коло Тростянца. Раньше село називалося Бугаї, а зараз Новоукраїнка, і від Новоукраїнки два км – то Мар'янівка.

М.Ч.: Там були цигани. Сімей п ять чи шість було, а одна циганка десь вона там старша. Так хата її була десь там дальше. То хутор був. То була, знаїш, чеська колонія. Вони повиїжджали, там цигани сіли. Там вона як побачила, що хати горять. Тако ж близенько, хати горять, стріляють. А там, каля її хати, було жито. Вона так спаслася, сховалася у жито, а тих всіх сімей повибивали.

Осталася жінка моя одна, там була вона замужем, вона з 25 года і ще там циганка одна і пішли прямо в село. А як вона вже йшла до хати, то одна українка її побачила і каже: втікай, каже, ваших всіх побили, попалили хати.

А тиї цигани побили. Цигани (інші) пішли під Колки, а там були нємци тамичка, ну як вони туду прийшли, то він теж вмів говорити по-німецькї і побрали їх привели до Альберта, а Альберт, у нього душа була старший нємець. Привели туду, а в їх діти босі, голодні. Каже, побили, постріляли нас. Хто? Каже, добре. Нємець приказав взяти дві машини. Нємці. Їдть туду. Поїхали. Ну шо, каже? Приїхали туду. Ну шо, всі хати побиті, поорані. Нам [в Колках] дали хату, бо вони робили, хлопці ці, що їх били, то вони в Колках шо робили еродрома, помагали нємецькї еродроми, то вони робили, то їх через те і живими лишили. Ну ось так.

[Розмова про хутір Циганка, але респонденти нічого не пам'ятають].

І.М.: А де раніше були цигани, перед війною?

М.Ч.: Кочували цигани, до Житомира їхали.

Г.М.: А в Житомирській області циганів не били?

М.Ч.: Нє, там радянська влада була. А советська власть не била циган. В Києві було багацько циган. Теж побили.

Л.Ч.: В Тучині Рівненської області два табори замерзло во время войны. Палили костри, коні ніяк не могли виїхати, всі замерзли, ніхто не вижив. А там було болото.

[Запитували про табір польських циган під Володимиром, де була Папуша, але респондент не знає].

М.Ч.: То наші втікали у Польщу.

Л.Ч.: Я вам хочу сказати, що я своєю нацією горжусь. Мені-то добре, а нас, буває, обзивають.

[Розповів, як образили його жінку, коли вона їхала на базар купляти перед Пасхою, а її забрали в міліцію, і прийшла додому у шість вечора. Розмова не по темі дослідження].

Л.Ч.: Як кочували, то за Польші був баро. Мав кульбу золотую і на жилетці у нього теж були два ряди золотії. Він як приїжджав сюда, то поліція польська його строжували.

М.Ч.: З охраною був.

Л.Ч.: Він де, на Волині був?

М.Ч.: Тут у Луцьку. Якшо цигана поліція забрала, як циган шось вкрав, всякі люди є, то він піде поговорить.

М.Ч.: А в нас тут на Волині був Степан Губатий. Потім старий став.

І.М.: А в Маяках був, на нього казали «барон».

Л.Ч.: Слухайте сюди. барон то є по-українськи «барон». А по-нашому «баро» – большой человек. Уважаєма людина. То не барон, а баро. Вкраїнці говорять, руські говорять: «барон». А по-циганськи «баро».

І.М.: А цей, що в Маяках, він теж поважний був?

М.Ч.: Сходилися багато людей до нього.

Г.М.: А ви його не вибирали. Просто із-за того, що поважали.

Л.Ч.: Слухайте сюди, що вам хочу сказати. Якщо буває, циган чи задирається до когось, вкраде і тут люди собираються, ну то зробили як общину, не йде людина, яка не розуміє, а йдуть люди такі, которі смислять. Розуміють і кажуть: слухай, скільки ти будеш робити недобре, то ж ти тут живеш і ми тут живемо. Ти робиш людям погано безпредел, а то й для нас погано. Вже зійдуться ці люди і вже той баро і приказують, щоб більше цього не робив. А якщо ти будеш робити, то ми тебе виселимо.

І.М.: Щоб не позорив циган.

Л.Ч.: Ну кому воно цікаво. Бити людину не мають право. А еслі людина неприємності робить, то її треба наказати.

М.Ч.: Я жив у Прилуцьку. З Прилуцька мені хату розвалили, дали в Луцьку. На другому поверсі. Бачу, що мені трудно. Ага, кажу до жінки: ну нащо мені в городі жити? Купили хату, ну ладно. Купив собі не хороми, сарай. Хлопець один десь у школі вдарився, зробилося зараженіє, три операції в нього було. Ото. А зараз знаєте, як то воно...

[Розповідає, що дорого лікуватися].

М.Ч.: Нас всіх в війну визивали, навіть були хлопці, що самі пішли.

І.М.: А фамілія тих, хто воював?

М.Ч.: Федя Яковлев – капітан, Ковальчук Яків Андрійович, Коржевич Сергій Гнатович, Коржевич Василь Гнатович, Коржевич Федір Васильович, Юзепчук Іван.

Л.Ч.: В Лозятині два брати лежить. Одного поранили, німець бив, а другий брат підскочив спасати і того теж вбили. Юзепчук Федір Павлович, Кузьма, Гулевич Никифор, Юзепчук Костянтин Стахович.

М.Ч.: Жінку мою звали Олена, 1925 року, в 1991 році померла.

Л.Ч.: Во время войны циган брали, як і українців, которі воювали. Федось Юзепчук, Федір – інвалід першої групи.

[Розмова про те, що зараз по-другому, не так, як раніш].

М.Ч.: Ви знаєте, що й українці раніше не були такі, як зараз. Ви знаєте, тікаємо у війну, а вони рятували, собою ризикували.

Г.М.: А як свадьби були, то де справляли? В хаті?

Л.Ч.: Та де там? В палатку збиралися. Положили рядна, позастелювали гуляють. Співають, танцюють.

Г.М.: Коли кочували, коли в таборі були, дуже чоловіки й жінки пили?

М.Ч.: Менше пили. Зараз жінки п'ють більше як чоловіки. Дивися: 5-6 баб, а літри водки нема. Мама моя курила, стара циганка.

[Розмова про те, що жінки курять більше, ніж чоловіки].